

Litteratuur

1. Binsbergen, N. en D. Mooy, 1967. Zien is kennen: 300.
2. Braaksma, S., 1963. De vogels van onze grote rivieren. *Natura* 60: 63-69.
3. Erve, F. J. H. van e.a., 1967. Avifauna van Noord-Brabant: 217-218.
4. Frieswijk, J. J., 1968. De Gele kwikstaart als broedvogel in 1967. *Vogeljaar* 16: 530-531.
5. Frieswijk, J. J., 1969. De Gele kwikstaart als broedvogel. *D.L.N.* 72: 18-20.
6. Meijer, R. en J. van der Straaten, 1969. De grote rivieren — een vergeten natuurgebied. *D.L.N.* 72: 49-45.
7. Peterson, R. T. e.a., 1965. *Vogelgids*: 272.
8. Straaten, J. van der en R. Meijer, 1969. Het voorkomen van de Kwartelkoning (*Crex crex* L.) als broedvogel in het stroomgebied van de Waal en Boven-Merwede. *Limosa* 42.
9. Voous, K. H., 1960. *Atlas van de Europese vogels*: 192. 1-15.

Geschiedenis en stand van de Wijngaardslak in Friesland

L. J. M. BUTOT.

Bericht Rijksinstituut Natuurbeheer nr. 3.

De achteruitgang van het bestand van Wijngaardslakken (*Helix pomatia* Linnaeus), voornamelijk van de Zuid-Limburgse populaties, heeft er toe geleid een onderzoek in te stellen naar de verspreiding van deze slak in Nederland. De Wijngaardslak is in Zuid-Limburg nog algemeen in de hellingbossen, doch ontbreekt op de zure plateaus. Het is onze grootste landslak die om farmacologische redenen, als vastenspijs en als delicatessen, op vele plaatsen in Nederland, vooral rond landgoederen en kloosters, werd uitgezet in een ver verleden, doch ook in de zeer recente, kort achter ons liggende jaren opzettelijk werd verslept als curiosum. De economische betekenis van de Wijngaardslak in Europa is groot en men poogt dit dier te domesticeren vanwege de grote behoefte, voornamelijk voor consumptieve doeleinden. In Nederland worden duizenden exemplaren per jaar verbruikt voor medisch en ander wetenschappelijk onderzoek en voor onderwijsdoeleinden, waarmede vandaag een prijs

van ca. f 1,— of meer per stuk is gemoeid. Dit, gevoegd bij de consumptieve waarde van deze slak, maakt de aanwezigheid in Nederland van dit dier tot een economisch belang, terwijl om dezelfde reden de populaties in Nederland (en ook in Europa) groot gevaar lopen. Het is dan ook zaak vooral de populaties buiten Zuid-Limburg absoluut te ontzien en zelfs te trachten ze uit te breiden om door kweek in de vrije natuur een goed slakkenbestand te verkrijgen waaruit matig en zonder kosten kan worden geoogst. De kweek van grote hoeveelheden in een labo-

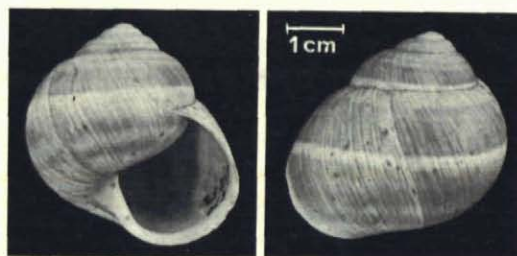

Fig. 1. *Helix cincta* Müller, aangespoeld. Terschelling 25 aug. 1958; legit J. Tanis.

ratorium is moeilijk en zeer bezwaarlijk.

De eerste melding over het voorkomen van Wijngaardslakken in Friesland dateert van 1897. De slak werd aangetroffen te Weidum, te Pietersbierum en te „Holwerd” (1). In de tekst staat „trof ik haar aan”, waaruit we menen te mogen afleiden dat op de drie vindplaatsen resp. in de gemeenten Baarderadeel, Barradeel en Westdongeradeel florerende populaties van de Wijngaardslak bestonden.

In 1916 meldt Posthuma (9) dat in Waaxens bij Holwerd de Wijngaardslak voorkomt, waarmee naar alle waarschijnlijkheid de vindplaats „Holwerd” nader werd gepreciseerd. Aan de naamlijst van Friese gemeenten als vindplaatsen van de Wijngaardslak voegt in 1917 Van der Willigen (14) de gemeente Leeuwarden toe, doch wij vermoeden dat deze melding gebaseerd is op Albarda (1), die zijn opstel waarin hij Weidum, Pietersbierum en Holwerd als vindplaatsen noemde, afsloot met plaats- en datumtekening „Leeuwarden, September 1897”. De naam van de gemeente Leeuwarden wordt verder nergens in de literatuur herhaald als vindplaats van de Wijngaardslak. Van der Willigen bezat zelf 8 exemplaren in zijn collectie, met het etiket W. Dongeradeel, Waaxens. De verzameldatum is niet bekend. Deze huizen maken nu deel uit van de collectie van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden.

In het kaartsysteem van het Comité ter bestudering van de Nederlandse Molluskenfauna worden de eerste goed gedocumenteerde stukken uit Friesland gemeld. A. J. Jansen verzamelde 19 september 1930 drie levende exemplaren te Holwerd, die bewaard werden in de collectie Van Regteren Altena en nu deel uitmaken van de verzameling van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Het Natuurhistorisch Museum Enschede bezit een exemplaar met het etiket

„Holwerd, Sept. 1938”. Van Benthem Jutting (3) citeerde de melding van Posthuma (9) en in 1947 verschijnt de naam van de gemeente Westdongeradeel als vindplaats van de Wijngaardslak voor het eerst in de literatuur (3), gebaseerd op de vondst van A. J. Jansen. Vermoedelijk is zijn materiaal afkomstig van Waaxens en is „Holwerd” een te ruime opgave van deze vindplaats, die door Van der Ploeg (8) nader wordt omschreven als „terp en bos op de klei bij Waaxens” en daarom een „merkwaardige vindplaats” genoemd wordt. Op deze melding komt Toornstra (12) terug, die stelt dat „deze slak in ieder geval al meer dan 60 jaar geleden in het toenmaals nog op een werkelijk stukje bos lijkende terrein gevonden werd”, terwijl het dier en de vindplaats aan „jongens uit Holwerd” bekend was. Dit citaat sluit aan op en bevestigt de melding van Albarda (1). Het bestaan van de populatie is dan teruggevoerd tot 1896. Het Fries Natuurhistorisch Museum bezit een exemplaar van deze populatie waarvan het vindjaar 1910 zou zijn (12). Het stuk draagt echter als enig etiketgegeven de naam „Holwerd” zonder datumvermelding.

Neve (6), informerend naar andere vindplaatsen in Friesland, bericht over het vestigen van een nieuwe populatie met „enige slakken afkomstig uit Waaxens, enkele jaren geleden” te Ternaard (eveneens gemeente Westdongeradeel) waar hij ze „achter huis in een tuintje” uitzette. „Na een paar dagen waren ze verdwenen en ik heb ze nooit weergezien” bericht dezelfde auteur. Waarschijnlijk zijn de dieren daar dus niet aangeslagen.

De vroegere toestand van de vindplaats te Waaxens beschrijft Toornstra (13). De vindplaats werd in 1580 ingedijkt. Uit de Nieuwe Atlas van Friesland 1849-1859 blijkt dat er ter plaatse toen een huis en flink bos stonden. De bejaarde auteur spreekt dan het

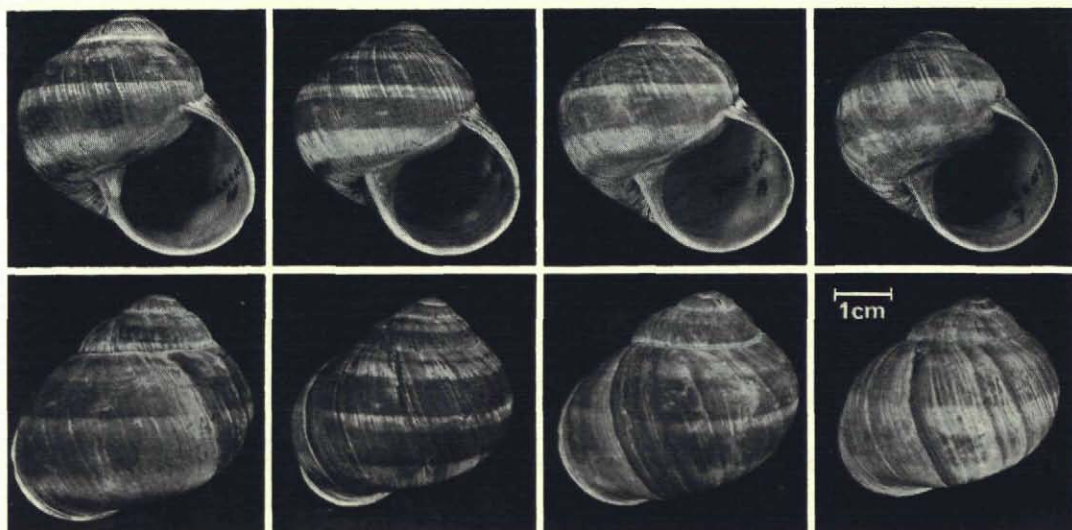

Fig. 2. *Helix pomatia* L., verzameld als lege huizen. Waaxens, 22 juli 1969; legit G. Tins.

vermoeden uit, dat de slak van Waaxens zou zijn geïmporteerd uit farmacologische overwegingen, precies als zovele stinseplanten. Ook de Encyclopedie van Friesland (5) weet te melden dat tot de Tweede Wereldoorlog te Waaxens een bos stond van het vroegere slot Tjessens en dat de State Sjuicksma zich daar bevond. Niet ver daarvandaan ligt Stinstra State (Foudgum).

In 1954 en 1955 werden de Wijngaardslakken gezien te Joure en 13 augustus 1958 ontving Otto een slakkehuis van deze nieuwe vindplaats, verzameld door B. Wapstra (7). Intussen waren te Joure, Herema State, in 1944 door P. Smit drie volwassen dieren verzameld, die bewaard worden in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden. De huizen van deze slakken meten hoogte \times grootste diameter: $39,0 \times 37,6$ $41,9 \times 38,0$ en $38,3 \times 39,7$ mm. De huizen zijn ongebandeerd. Sinds 1958 werd van deze populatie niets meer vernomen.

Het eiland Terschelling verschijnt in 1963 in de literatuur als vindplaats van een aangespoeld leeg huis (10). De gemelde schelp werd gevonden als onbeschadigd en iets ge-

polijst mooi stuk op 25 augustus 1958 op het Noordzeestrand bij strandpaal 3. De heer Tanis was zo vriendelijk mij het exemplaar ter bestudering over te dragen. Hoewel het huis zeer veel weg heeft van dat van de Wijngaardslak, konden wij op het Rijksmuseum te Leiden met hulp en vriendelijke toestemming van de conservator, Drs. E. Gittenberger, dit stuk naar ons beider tevredenheid identificeren als *Helix cincta* Müller (fig. 1). ¹⁾ De *cincta*-groep komt voor in Italië, Sicilië, Joegoslavië, Griekenland en Cyprus tot in Klein-Azië. De schelp kan, nadat het dier geconsumeerd was, vanaf een schip in zee zijn geworpen. Terschelling vervalt derhalve als vindplaats van de Wijngaardslak (*Helix pomatia* L.)

Tot zover de oude gegevens van de Wijngaardslak in Friesland. Hoe is nu de tegenwoordige toestand?

Van de Friese populaties van de Wijngaardslak te Weidum en te Pietersbierum

¹⁾ Foto's en tekening werden verzorgd door de heren D. Smit en P. Brouwer (fotografisch atelier van het Genetisch Instituut RU Utrecht).

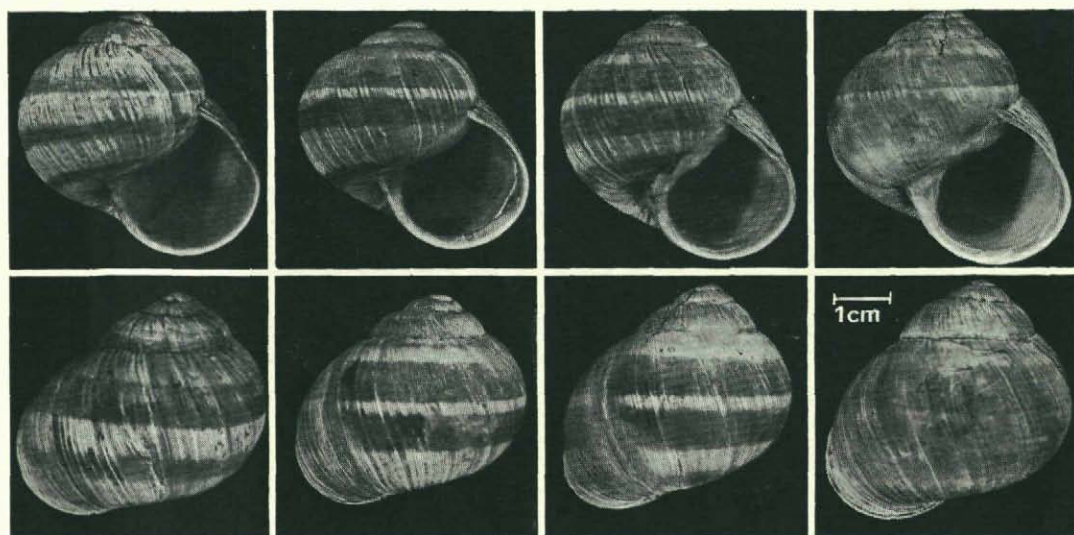

Fig. 3. *Helix pomatia* L., Waaxens 22 juli 1969; legit G. Tins.

bezitten we geen verdere gegevens dan de eerste melding uit 1897. Te Weidum, gemeente Baarderadeel, bevond zich ca. 1900 Dekema State, het buiten van Jhr. E. D. van Bijma, dat na diens dood werd gesloopt. Het zou aanbeveling verdienen ter plaatse van voormalig Dekema State een onderzoek naar het huidige voorkomen van de Wijngaardslak in te stellen. Ook te Pietersbierum in de gemeente Barradeel is een onderzoek noodzakelijk; de populaties zouden zich evenals die te Waaxens hebben kunnen handhaven, ondanks het verloren gaan van de State, zoals dat ook in Waaxens het geval was.

De populatie van Waaxens (fig. 2 en 3) is voorlopig het restant van de oudst bekende Friese populatie. Zij werd zonder twijfel door import gevestigd. De vestigingsdatum ligt in een ver verleden, misschien nog wel voor 1850. De dieren hebben zich onder ongunstige omstandigheden tot heden gehandhaafd. In de zomer van 1968 ontvingen we nieuwe berichten over deze populatie, waarop in de zomer van 1969 een onderzoek werd ingesteld. Van bos en kasteel

is, zoals gemeld, niets meer over dan een onnatuurlijke verhoging in het terrein en een enkel hakhoutsingeltje langs een ondiep slootje met Eenstijlige meidoorn, Es, Esdoorn en Spaanse aak, met aan kruiden naast Grote brandnetel vooral grassen, Klimop, Riet, Nagelkruid, Robertskruid en boterbloemen, tegenover de boerderij van de heer Vlasma (11). De slakken zijn daar zeker al meer dan 100 jaar aanwezig (mond. med. Vlasma, 1969).

De populatie is ongeveer 250 exemplaren sterk. De huizen hebben $4\frac{3}{4}$ - (5) - $5\frac{1}{4}$ windingen en zijn grof gestreept. De gemiddelde hoogte van het huis gemeten aan 8 levende dieren en 15 lege huizen bedraagt 41,4 mm, de gemiddelde grootste diameter 40,8 mm. De schelp met de grootste hoogte meet 44,6 mm bij een diameter van 42,2 mm. De laagste volwassen schelp meet 38,2 mm \times 38,5 mm; die met de grootste diameter (44,3 mm) heeft een hoogte van 42,6 mm; die met de kleinste diameter (37,6 mm) heeft een hoogte van 40,7 mm. Vrijwel alle exemplaren hebben een fraai gekleurde, brede bruine band boven en onder de periferie, een smal-

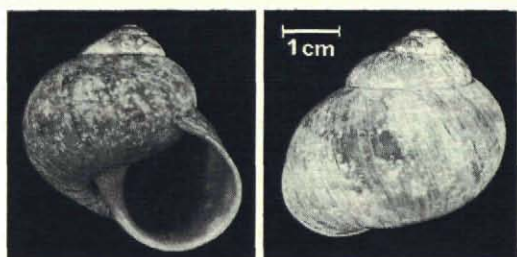

Fig. 4. *Helix pomatia* L. Joure, Herema State, 30 okt. 1969; legit. L. Butot.

lere band rond de navelstreek en een zeer smalle band langs de sutuur. Het gemiddelde gewicht van de lege schelp bedraagt 4-(5 gram)-7½. Het is een van de fraaist gekleurde populaties die we uit Nederland kennen. Het verdient aanbeveling haar met alle middelen in stand te houden.

De populatie te Joure (fig. 4) ontstond uit Wijngaardslakken die vanuit Limburg overgebracht waren naar Herema State door de in 1940 gesneuvelde vaandrig Jhr. J. C. Vegelin van Claerbergen in de dertiger jaren (mond. med. H. T. van der Meulen te Joure). De meeste bezoekers van Herema State, welke in handen is overgegaan van de gemeente Haskerland, die er het gemeentehuis vestigde en de state voor het publiek heeft geopend, kenden geen „grote slakken”. Het voorkomen is dan ook plaatselijk, en weinig toegankelijk. In het voorjaar van 1969 was de populatie zo talrijk, dat ze met slakkendood zou zijn bestreden. In het park zelf hebben we de dieren in het najaar niet meer aangetroffen (20-21 oktober), zelfs geen lege huizen, die men na het toepassen van slakkenverdelgingsmiddelen toch zou hebben moeten vinden, tenzij de op „orde en netheid” gestelde beheerders deze overblijfselen zouden hebben verwijderd. Ten gemeentehuize was over het voorkomen van deze zeldzame dieren op de State niets bekend, doch een der tuinlieden wist de vindplaats aan te wijzen waar

ze talrijk op de bomen zouden kunnen worden gevonden. Het terrein bleek daar echter te zijn opgehoogd met puin en zand en geasfalteerd. Slechts twee levende exemplaren werden in de randen van het terrein, waar nog vegetatie aanwezig was, aangetroffen op 20 oktober 1969 (4). Een exemplaar werd uit overwegingen van documentatie verzameld. Het tweede nog onvolgroeide exemplaar werd achtergelaten. Afgaande op de ons bekende exemplaren is deze populatie ongebandeerd en fijner gestreept dan die uit Waaxens. Het verzamelde exemplaar meet 40 × 40 mm, weegt 5½ gram en telt iets meer dan vijf windingen.

Waarschijnlijk heeft de gemeentelijke overheid deze populatie onwetend vernietigd. Als er zich reeds dieren voor de winterslaap hadden ingegraven, kunnen alleen die exemplaren die in de terreinranden de winter ondergronds doorbrengen er het leven bij houden.

Er is een mogelijkheid dat dit bestand zich van de toegebrachte klap langzaam zal her-

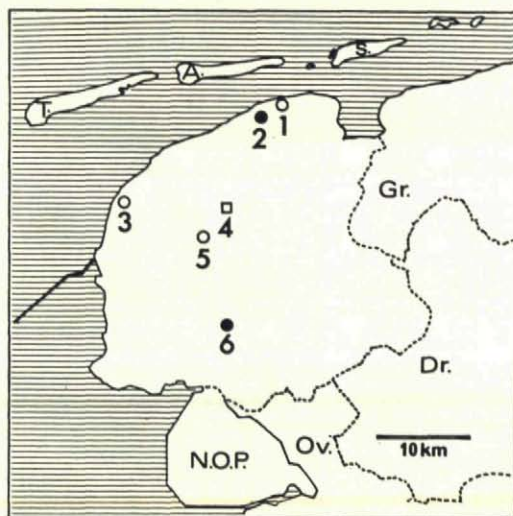

Fig. 5. *Helix pomatia* L. in Friesland. o uitgestorven populaties, • bestaande populaties. 1 Ternaard, 2 Waaxens, 3 Pietersbierum, 4 Leeuwarden, 5 Weidum, 6 Joure.

Tabel 1. Overzicht van de geschiedenis van het voorkomen van de Wijngaardslak in Friesland.

Gemeente en Plaats(en)	Sinds	Eerste melding	Laatste waarneming	Populatie
<i>Baarderadeel:</i>				
Weidum	?	1897	geen	uitgestorven?
<i>Barradeel:</i>				
Pietersbierum	?	1897	geen	uitgestorven?
<i>Haskerland:</i>				
Joure	ca. 1935	1944	1969	zeer bedreigd
Leeuwarden	—	1917	—	abusief?
Terschelling	—	1958	aangespoeld	<i>Helix cincta!</i>
<i>Westdongeradeel:</i>				
Holwerd		1897	—	= Waaxens
Ternaard	ca. 1954	1956	1954	niet aangeslagen
Waaxens	vóór 1869	1897	1969	klein, nog vitaal

stellen, mits de populatie wordt ontzien en beschermd door tuinlieden en parkwachters. Een aardige bijzonderheid is dat Jonker Philip Vegelin van Claerbergen in 1742 de eerste aardappelen aanbood voor een feestmaal aan het Friese Hof (5). Het geslacht Van Claerbergen was blijkbaar op importeren ingesteld.

Resumerend kunnen we de bovenstaande tabel opstellen voor de vindplaatsen van de Wijngaardslak in Friesland (zie ook fig. 5). Er bestaan op heden nog twee kleine populaties in Friesland waarvan we zeker zijn, doch die beide in gevaar zijn en alle zorg

behoeven van provinciale en plaatselijke overheden, vooral ook van de Friese natuurbeschermingsorganisaties en particulieren. Opgaven betreffende het voorkomen van Wijngaardslakken in Nederland, onder vermelding van vindplaats en waarnemingsdatum en mogelijk bekende historische gegevens over gekende importen of pogingen daartoe, over het verdwenen zijn van bekende voorkomens en laatste waarnemingen, worden door het Rijksinstituut voor Natuurbeheer, vestiging Zeist, Laan van Beek en Royen 40-41, gaarne tegemoet gezien.

Summary. *Helix pomatia* L. in Friesland.

The Roman snail is known in the province of Friesland since 1896. The occurrence could be traced back till 1869 on verbal evidence for a population still flourishing at Waaxens, a small settlement near Holwerd in the very northern part of Friesland. The introduction of the colony of Roman snails probably goes still further back. Some snails of this population were brought into a private garden in the neighbouring village of Ternaard in 1953, but did not survive (6). In 1897 the Roman snail was also recorded from Pietersbierum and Weidum, small villages in the municipalities of Barradeel and Baarderadeel respectively (1). These populations probably died out in the beginning of the 20th century.

About 1935, according to verbal evidence, the Roman snail has been introduced at Joure from Limburg. The population was recorded for the first time in 1958 and flourished till the autumn of 1969 when the locality was destroyed by paving.

In the borders some snails may have survived this calamity. The record from Leeuwarden (14) has never been proved and is in all probability incorrect. The record from Terschelling (10) is based on an empty shell of *Helix cincta* Müller, 1774, washed ashore, probably an odd remnant of a sailor's meal.

Litteratuur

1. Albarda, H., 1897. Over Boomslakken. De Levende Natuur 2 : 189-194.
 2. Benthem Jutting, W. S. S. van, 1933. Mollusca (I) A. Gastropoda Prosobranchia et Pulmonata. Fauna van Nederland afl. VII, Leiden, 387 pp.
 3. Benthem Jutting, W. S. S. van, 1947. Lijst van gemeenten als vindplaatsen van Nederlandse Mollusken. Basteria 11 : 54-87.
 4. Butot, L. J. M., 1969. De Wijngaardslak in de gemeente Haskerland. RIVON-rapport, stencil, 2 pp. (niet gepubliceerd).
 5. Encyclopedie van Friesland, 1958. Hoofdredacteur Prof. Dr. J. H. Brouwer, Amsterdam Elsevier, 732 pp. ill.
 6. Neve, J. F., 1956. Wat zegt de lezer? Vanellus 9 : 243-244.
 7. O(tto), J. P., 1958. De Wijngaardslak te Joure (*Helix pomatia* L.). Vanellus 11 : 472-473.
 8. P(loeg), (D. T. E.) v(an) d(er), 1956. Wijngaardslak bij Waaxens. Vanellus 9 : 133.
 9. Posthuma, G. A., 1916. Een allegaartje. De Levende Natuur 21 : 38.
 10. Tanis, J. J. C., 1963. Land- en Zoetwatermollusken van Terschelling. Correspondentieblad Ned. Malac. Ver. no. 104 : 1084-1085.
 11. Tins, G., 1969. *Helix pomatia* te Waaxens, gem. Westdongeradeel (Fr.). RIVON-rapport, stencil, 4 p. (niet gepubliceerd).
 12. Toornstra, D., 1956. Vanellus 9 : 217-218.
 13. Toornstra, D., 1957. Nog eens de Wijngaardslak in Friesland. Vanellus 10 : 32-35.
 14. Willigen (C. A.) van der, 1917. Vergadering afd. Leiden 5 oktober 1917. Waaxens. Vanellus 9 : 133.
9. Posthuma, G. A., 1916. Een allegaartje. De Levende Natuur 21 : 38.
10. Tanis, J. J. C., 1963. Land- en Zoetwatermollusken van Terschelling. Correspondentieblad Ned. Malac. Ver. no. 104 : 1084-1085.
11. Tins, G., 1969. *Helix pomatia* te Waaxens, gem. Westdongeradeel (Fr.). RIVON-rapport, stencil, 4 p. (niet gepubliceerd).
12. Toornstra, D., 1956. Vanellus 9 : 217-218.
13. Toornstra, D., 1957. Nog eens de Wijngaardslak in Friesland. Vanellus 10 : 32-35.
14. Willigen (C. A.) van der, 1917. Vergadering afd. Leiden 5 oktober 1917. Waaxens. Vanellus 9 : 133.
- Langs de uiterwaarden en op de Waal vele pen van tientallen Meerkoeten (*Fulica atra*). Langs de uiterwaarden trokken kleine gringmussen (*Passer montanus*). Noch in de weilanden binnendijks, noch uiterwaarden werden Kieviten waargenomen. Deze zullen wel in zuidelijker streken huizen gezocht hebben.
- Weersgesteldheid: Na een korte periode van koude tijdens de Kerstdagen, wederom invallende zuidoostenwind, half bewolkt. De plassen en sloten waren nog met ijs bedekt van de vorige periode. Hier en daar lagen nog resten sneg.
- Instituut voor Systematische Plantkunde, Heidelberglaan 2, Utrecht (Uithof).
- W. H. A. HEKING
- Vroege Keep.** Op 17 augustus 1969 zat er in de tuin op Wageningen-Hoog, op het terrasje achter het huis, een Keep. Het was een mannetje in de snavel was reeds geel en de kruin was witte deels grijs-vlekkerig doch had van achteren